

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Filologie – český jazyk

Teze disertační práce

Komplexní studium Rukopisu dzikovského se zaměřením
na grafickou, jazykovou a textovou analýzu české sbírky kázání

A Comprehensive Study of The Dzikowian Manuscript Focusing
on a Graphic, Language and Textual Analysis of the Czech Postil

školitel: PhDr. Robert Dittmann, Ph.D.

Praha 2016

Mgr. Andrea Svobodová

Úvod

Cílem předkládané práce je analyzovat dosud málo prozkoumaný pozdněstředověký *Rukopis dzikovský* obsahující latinská a česká kázání a zasadit jej do širšího kontextu středověkého kazatelství. Stěžejní otázkou, na niž hledají odpověď všechny tři kapitoly, je atribuce obou sbírek a s tím spojené zhodnocení závěrů dosavadního bádání a hledání nových souvislostí a badatelských perspektiv.

První kapitola

První kapitola se zabývá otázkou atribuce na základě kodikologického rozboru kodexu. Rukopis obsahuje jazykově latinskou postilu na okruh *de tempore* neboli temporál, která je zapsána na ff. 2r až 123v a která v chronologickém pořádku církevního roku obsahuje 188 kázání na neděle, svátky a některé feriální dny, počínaje 1. adventní nedělí a konče 26. nedělí po letnicích. Na ff. 124r až 221r je zapsána jazykově česká postila na okruh *de sanctis* neboli sanktorál, která podle pořádku liturgického roku obsahuje 88 kázání jednak na svátky svatých vázané na pevné datum, jednak na některé svátky pohyblivé, *sv. Trojici* počínaje a *letnicemi* konče. K oběma částem je na závěr v příslušném jazyce připojeno kázání na *Posvěcení kostela*, v sanktorálu je převzato z Husovy nedělní postily a v naší práci mu je věnována samostatná kapitola. Zbývající prázdná folia poslední složky byla popsána různými latinskými texty náboženského obsahu (mj. Desatero, sedm hlavních hříchů či výklad jména *Matthaeus*; pro jejich soupis viz přílohu A), jejichž rozbor byl v předložené práci ponechán stranou.

Z dostupné literatury vyplývá, že označení *Rukopis dzikovský* bývá používáno ve smyslu *pars pro toto* pouze pro postilu staročeskou, neboť latinské sbírce byla dosud věnována pouze malá pozornost. V naší práci používáme spojení *Rukopis dzikovský* pouze tehdy, mluvíme-li

o stránce fyzické (kodikologické), po stránce obsahové pak rozlišujeme latinská nedělní a sváteční kázání neboli *temporal* (KázDzikTemp) a česká kázání na dny svatých neboli *sanktorál* (KázDzikSct).

Z dosavadního bádání byly přehodnoceny především závěry ohledně počtu a datace písařských rukou, které zásadně mění pohled na dataci pramene. Paleografickým rozbořením písma jsme došli ke zjištění, že se v celém zápise střídají pouze dvě ruce (označujeme je jako C a L), které tvořily ve stejné době, namísto rukou čtyř (z nichž navíc jedna měla tvořit o několik desítek let později), jak se domníval Wislocki (1875). Hlavním argumentem je skutečnost, že se ruce střídají také v rámci jedné složky. Ruka L zapsala většinu latinského textu a několik listů textu českého, tento zápis byl však zkorigován písařem C, který zapsal většinu českého textu a popsal též prázdné listy v jedné ze složek temporalu. Vznik zápisu odhadujeme na základě písma na první třetinu 15. století, tuto dataci potvrdil a dále upřesnil rozbor filigránů, jenž dataci posunul na přelom desátých a dvacátých let 15. století.

Druhá kapitola

Druhá kapitola je zaměřena na atribuci kazatelských sbírek na základě obsahové stránky. Dosavadní bádání se soustředilo pouze na sbírku staročeskou, přičemž nebylo dosud dostatečně akcentováno, že jde jednak o překlad či adaptaci latinské předlohy, jednak o mladší opis, a třebaže se liší jazykem, tvoří po obsahové stránce celek s temporálem. Tento náhled poněkud změnil preferenci našich výzkumných otázek: odpoutali jsme se od hledání konkrétního autora a pokusili jsme se spíše o zasazení sbírek do širšího kontextu. K dosažení tohoto cíle nám pomohl rozbor následujících jevů.

V první řadě to byly mladší přípisky, zejména ten na *recto* prvního listu KázDzikSct, který tvrdí, že jde o kázání kněze wiślického

- Trávníček, František: *Historická mluvnice československá*. Praha: Melantrich, 1935.
- Tříška, Josef: Anonymní česká literatura předhusitské reformace. *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 12, 1972, s. 155–207.
- Tříška, Josef: Husovo a slezská kázání na Povýšení sv. Kříže. *Studie o rukopisech* 31, 1995–1996, s. 179–194.
- Uhlíř, Zdeněk: Středověké kazatelství v českých zemích. Nástin problematiky. *Almanach historyczny* 7, 2005, s. 57–94.
- Uhlíř, Zdeněk: Vztahy českého a polského kazatelství ve středověku: prolegomena ve světle českých rukopisných fondů [online]. Dostupné z <<https://www.academia.edu/24360152/>>. Citováno dne 26. 9. 2016.
- Urbánek, Rudolf: *Legenda t. zv. Kristiána ve vývoji předhusitských legend ludmilských a václavských a její autor. 1, 1*. Praha: NČSAV, 1947(a).
- Urbánek, Rudolf: *Legenda t. zv. Kristiána ve vývoji předhusitských legend ludmilských a václavských a její autor. 2, 1: Poznámky – rejstříky*. Praha: NČSAV, 1947(b).
- Utěšený, Slavomír: K otázce původu českých nářečních oblastí. *Slavia* 27, 1958, s. 188–208.
- Vajdlová, Miloslava: Od duchovního společenství k ozdobě: Lexémy *tovaryštvie* a *tovaryšstvo* ve staré češtině. *Naše řeč* 98, 2015, č. 4, s. 206–211.
- Vašák, Pavel: *Metody určování autorství*. Praha: Academia, 1980.
- Vašica, Josef: *Staročeské evangeliáře*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1931.
- Vážený, Václav: *Historická mluvnice česká. 2: Tvarosloví, 1: Skloňování*. Praha: SPN, 1964.
- Vidmanová, Anežka: K vydávání latinských textů české provenience ze 14. a 15. století. In: *Laborintus: latinská literatura středověkých Čech*. Z. Silagiová – J. Matl (eds.), Praha: KLP, 1994, s. 36–54. Původně vyšlo in: *Husitský Tábor* 8, 1985, s. 271–283.
- Vintr, Josef: Das alttschechische *Pater noster, Ave* und *Credo* in einer Handschrift der Wiener Nationalbibliothek, *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 17, 1972, s. 303–309.
- Vintr, Josef: Stopy nejstaršího českého překladu epistol. *Listy filologické* 139, 2016, s. 57–62.
- Vydra, Bohumil: *Polská středověká literatura kazatelská a její vztahy ke kazatelské literatuře české*. Praha: Královská česká společnost nauk, 1927.
- Weingart, Miloš: O nejstarších jazykových památkách slovenských. *Časopis pro moderní filologii* 21, 1935, s. 113–126.
- Wislocki, Władysław: Kazania niedzielne i świąteczne w języku łacińskim i czeskim z początku XVgo wieku, podług kodeksiu biblijoteki hr. Tarnowskich w Dzikowie. *Rozprawy wydziału filologicznego Akademii umiejętności w Krakowie* 3, 1875, s. 256–342.
- Wołny, Jerzy: Łaciński zbiór kazań Peregryna z Opola i ich związek z tzw. „Kazaniami gnieźnieńskimi”. In: *Średniowiecze. Studia o kulturze*. J. Lewański (ed.), Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1961.

- Marek, Jindřich: *Jakoubek ze Stříbra a počátky utrakvistického kazatelství v českých zemích. Studie o Jakoubkově postile z let 1413–1414*. Praha: NK ČR, 2011.
- Morée, Peter C. A.: *Preaching in Fourteenth-century Bohemia: The Life and Ideas of Milicius de Chremsir (+1374) and his Significance in the Historiography of Bohemia*. Heršpice: EMAN, 1999.
- Nedvědová, Milada: *Kvantita samohlásek ve starší češtině*. Nepublikováno: Interní materiál ÚJČ AV ČR, v. v. i.
- Nejedlý, Petr: Staročeská nebo staropolská píseň z poč. 15. stol.? *Listy filologické* 111, 1988, s. 8–11.
- Nejedlý, Zdeněk: *Dějiny husitského zpěvu. 1: Zpěv předhusitský*. Praha: ČSAV, 1954a.
- Nejedlý, Zdeněk: *Dějiny husitského zpěvu. 2: Předchůdci*. Praha: NČSAV, 1954b.
- Nejedlý, Zdeněk: *Dějiny husitského zpěvu. 3: Jan Hus*. Praha: NČSAV, 1955.
- Pastrnek, František: Moravismen in den ač. Sprachdenkmälern. *Archiv für slavische Philologie* 12, 1890, s. 180–211.
- Perwolf, Josef: Čechové a Poláci v XV. a XVI. století. *Osvěta. Listy pro rozhled v umění, vědě a politice* 3, 1873, s. 762–778, 813–823, 896–916.
- Poleg, Eyal: “A Ladder Set Up on Earth”. the Bible in Medieval Sermons. In: *The Practice of the Bible in the Middle Ages*. S. Boynton – D. J. Reilly (eds.), New York: Columbia University Press, 2011, s. 205–227.
- Pytlíková, Markéta: *Průzkum překladové a překladatelské stránky první redakce staročeského biblického překladu*. Olomouc: FF UP, 2011 (nepublikovaná disertační práce).
- Rejzek, Jiří: *Lidová etymologie v češtině*. Praha: Karolinum, 2009.
- Rusínová, Zdenka – Šlosar, Dušan: Slovtvorná produktivita abstrakt ve vývoji češtiny. In: *Miscellanea linguistica: [Sborník]*. Ostrava: Profil, 1971.
- Slovo a slovesnost* 16, 1955, č. 1 (tematické číslo věnované historické dialektologii).
- Stanislav, Ján: Zur Frage der Slowazismen in den alttschechischen Denkmälern. *Zeitschrift für Slawistik* 1, 1956, s. 58–70; 2, 1957, s. 37–51.
- Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek*. Praha: Academia, 1968.
- Šembera, Alois Vojtěch: *Základové dialektologie československé*. Vídeň: [vlastním nákladem], 1864.
- Šipková, Milena: Nářeční změna krátkého e > i? *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity* A 48, 2000, s. 117–119.
- Šlosar, Dušan: Slovesný vid v nářečích na Moravě a ve Slezsku. *Naše řeč* 57, 1974, s. 127–134.
- Šmahel, František: Literacy and Heresy in Hussite Bohemia. In: *Heresy and Literacy, 1000–1530*. P. Biller – A. Hudson (eds.), Cambridge: Cambridge University Press, 1994, s. 237–254.
- Špaldák, Adolf: O překládání liturgických textů do češtiny za starších dob. *Časopis Národního musea* 114, 1940, s. 154–180.
- Štolc, Jozef: *Slovenská dialektológia*. I. Ripka (ed.), Bratislava: Veda, 1994.

z roku 1420. Přestože Wislocki (1875) tvrdí, že chybějí doklady o tom, že by se ve Wišlici v té době kázalo česky, našli jsme v Długoszově kronice z roku 1424 zmínku o jakémsi tamějším českém kazateli, který kázal kacířské bludy, a byl proto shozen z kazatelny. S tím je spojena otázka, jakou vlastně plnila zapsaná – a zvláště staročeská – kázání funkci, neboť texty v národních jazycích byly určeny spíše ke kolektivnímu čtení (o čemž by svědčilo také zařazení Husova kázání na Posvěcení kostela, které pochází z díla spíše literárního), na druhou stranu četné překladové glosy v několika latinských kázáních by mohly svědčit o využití KázDzikTemp přímo na kazatelně.

Dále jsme se na základě srovnání několika vybraných dzikovských textů s dochovanými dobovými prameny pokusili najít všechny vztahy, které by ukázaly dzikovská kázání v novém světle. Zaměřili jsme se proto na svatodušní modlitbu obsaženou jak v KázDzikTemp, tak v KázDzikSct (zápisy jsou cenným materiálem pro porovnání pečlivosti obou písařů), která se v téměř identickém znění nachází ve dvou soudobých rukopisech a v odlišných zněních ještě v dalších četných rukopisech. Druhý srovnávaný text, svatoprokopská legenda, bývá dokonce označována vedle veršované verze z *Hradeckého rukopisu* a prozaické verze ze *Staročeského pasionálu* jako třetí, mladší prozaická redakce, textově se nejvíce blíží latinské předloze veršované redakce a s některými dochovanými zápisy se navíc shoduje v chybách (např. jméno řeky *Sázava* zapsané opakovaně jako *Sáva*). Posledním srovnávaným textem bylo kázání na Posvěcení kostela, jehož autorství náleží Husovi. Tento fakt lze vysvětlit tak, že v předloze kázání na tuto příležitost chybělo, a proto opisovač sáhl po dostupném znění, v našem případě po Husových čteních nedělních a svátečních, která sice přizpůsobil formálně předchozím kázáním tak, že zkrátil perikopu na dvouveršové *motto*, do obsahu však zasahoval pouze minimálně. Na začátku proto zůstala Husova slova, že „toto čtenie nepřislušie mezi

nedělní čtení“, což vzhledem k tomu, že je obsaženo v sanktorálu, vyznívá jako nedopatření. Překvapivá je skutečnost, nakolik pronikly jazykové zvláštnosti písaře C do opisu tohoto textu. Fakt, že pronikly především do rovin nižších a ne zcela důsledně, podporuje argument, že také v případě ostatních staročeských kázání jde o opis jakési nedochované nářečně nepříznačkové předlohy.

Zaměřili jsme se dále také na porovnání výběru a řazení kázání v obou sbírkách. Nejprve však bylo zapotřebí vymezit pole, na kterém se budeme pohybovat. Z typologického hlediska se jedná o tematické sermony, uvozené krátkým citátem neboli mottem z bible či jiné církevní autority, který je postupně rozvíjen. Podle Z. Uhlíře (2005) se tento útvar ve střední Evropě šířil od konce 13. století díky působení slezského dominikána Peregrina z Opole a právě díky němu se stal na dlouhou dobu nezpochybnitelným vzorem, což se odráží v množství dochovaných opisů a adaptací jeho děl. Nabízelo se proto porovnat makrostrukturu a mikrostrukturu dzikovských sbírek se sbírkami Peregrinovými/peregrinovskými, což bylo podpořeno také Wolného (1961) označením pěti staročeských dzikovských kázání vydaných Wisłockým (1875) za adaptaci Peregrinových kázání. Výsledky našeho porovnání mají však sloužit spíše pro rámcovou představu, neboť jsme pracovali s edicí Peregrinových kázání vycházející z několika provenienčně i stářím odlišných pramenů (jiná edice dosud není k dispozici), pro samotnou atribuci a dataci kázání dzikovských je proto třeba brát naše závěry s rezervou, neboť řada zvláštností připadá na vrub písaři. Na druhou stranu však může být přítomnost, či naopak nepřítomnost a zařazení jednotlivých příležitostí dobrým provenienčním ukazatelem. Tak například v KázDzikSct nacházíme svátek sv. Jiří před sv. Vojtěchem, svátek sv. Stanislava a svátek sv. Pěti bratří, což je příznačné pro diecézi olomouckou a některé diecéze polské, překvapivá je však absence svátku sv. Cyrila a Metoděje, který byl v olomoucké

- Hádek, Karel: Je možno vypočítat textovou hodnotu opisů středověkých památek? In: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis: Facultas philosophica. Philologica 70, Studia Bohemica 7*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1996, s. 75–83.
- Havránek, Bohuslav: K historické dialektologii. *Slovo a slovesnost* 16, 1955, s. 153–159.
- Havránek, Bohuslav: Vlivy spisovné češtiny na jiné jazyky slovanské v době feudalismu. In: *Studie o spisovném jazyce*. Praha: NČSAV, 1963.
- Homolková, Milada: K epištolní části tzv. Lekcionáře (Evangeliáře) olomouckého. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica. Moravica. Studia moravica* 1, 2004, s. 31–44.
- Hrubý, Hynek: *České postilly: studie literárně a kulturně historická*. Praha: Jubilejní fond Královské české společnosti nauk, 1901.
- Chaloupecký, Václav – Ryba, Bohumil: *Středověké legendy prokopské*. Praha: NČSAV, 1953.
- Jireček, Josef: *O zvláštlostech češtiny ve starých rukopisech*. Praha: Královská česká společnost nauk, 1887.
- Király, Péter: Zur Frage der ältesten slowakischen Sprachdenkmäler. *Studia slavica Academiae scientiarum Hungaricae* 4, 1958, s. 113–158.
- Knop, Alois: *Spisovná čeština ve Slezsku v 16. století*. Praha: SPN, 1965.
- Komárek, Karel: *Osobní jména v českých biblích*. Olomouc: Votobia, 2000.
- Komárek, Miroslav: *Dějiny českého jazyka*, Brno: Host, 2012.
- Komárek, Miroslav: *Historická mluvnice česká 1: Hláskosloví*. Praha: SPN, 1969.
- Komárek, Miroslav: *Studie z diachronní lingvistiky*. O. Bláha – K. Komárek (eds.), Olomouc: Univerzita Palackého, 2006.
- Králík, Oldřich: Atribuce děl starší literatury. In: *Osvobozená slova*. Praha: Torst, 1995, s. 47–63.
- Kůst, Václav: O dialektických zvláštlostech staročeských rukopisných Lvovských modliteb a legend. *Časopis pro moderní filologii* 4, 1915, s. 291–300, 407–413.
- Lamprecht, Arnošt – Šlosar, Dušan – Bauer, Jaroslav: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986.
- Lamprecht, Arnošt: Vývoj hláskového systému českého národního jazyka se zvláštním zřetelem k nářečím na Moravě a ve Slezsku. *Slovo a slovesnost* 17, 1956, s. 65–78.
- Lehár, Jan: *Česká středověká lyrika*. Praha: Vyšehrad, 1990.
- Lehečka, Boris – Voleková, Kateřina: (Polo)automatická počítačová transkripce. In: *Dějiny českého pravopisu (do r. 1902)*. M. Boháčová – L. Rychnovská – J. Zemanová (eds.), Brno: Host 2010, s. 466–478.
- Light, Laura: The Thirteenth Century and the Paris Bible. In: *The New Cambridge history of the Bible. Vol. 2, From 600 to 1450*. R. Mardsen – A. E. Matter (eds.), Cambridge: Cambridge University Press, 2012, s. 380–391.
- Marečková, Dana: K rozšíření změn ie > í a uo > ů v 15. stol. *Listy filologické* 80, 1957, s. 232–236; 81, 1958, s. 85–97.

Staročeský slovník. Díly 1–26, Praha: Academia, 1968–2008.
Staročeská textová banka. Vokabulář webový [online]. Dostupné z www: <http://vokabular.ujc.cas.cz/banka.aspx?idz=STB>. Citováno dne 26. 9. 2016.

Sekundární literatura

- Adam, Adolf: *Liturgický rok*. Praha: Vyšehrad, 1998.
 Balhar, Jan et al.: *Český jazykový atlas*. 6 sv. Praha: Academia, 1992–2011.
 Bartoš, František Michálek. *Dvě studie o husitských postilách*. Praha: ČSAV, 1955.
 Bělič, Jaromír: *Nástin české dialektologie*. Praha: SPN, 1972.
 Bidlo, Jan: Čeští emigranti v Polsku v době husitské a mistr Jeronym Pražský. *Časopis Musea Království českého* 69, 1895, s. 118–128, 232–265, 424–452.
 Bláhová, Marie: *Historická chronologie*. Praha: Libri, 2001.
 Cuřín, František: *Studie z historické dialektologie a toponomastiky Čech*. Praha: Univerzita Karlova, 1967.
 Brückner, Alexander: *Kazania Średniowieczne*. Krakow: Nakladem Akademii umiejętności, 1895.
 Černá, Alena M: Středověký písař – opisovač, tvůrce, mystifikátor? *Naše řeč* 87, 2004, s. 1–13.
 Daňhelka, Jiří: Směrnice pro vydávání starších českých textů, *Husitský Tábor* 8, 1985, s. 285–301. Též in: Daňhelka, Jiří: *Textologie a starší literatura*. J. Sichálek (ed.), Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2013, s. 101–132.
 Daňhelka, Jiří: Textologická studia ke kázání údajně Husovu. *Česká literatura* 40, 1992, s. 25–35.
 Dostál, Antonín: *Historická mluvnice česká. Díl II, Tvarosloví. 2: Časování*. Praha: SPN, 1967.
 Dragoun, Michal: *Kalendář liturgických rukopisů jako datační pomůcka*. In: Problematika historických a vzácných fondů Čech, Moravy a Slezska 1998. Středověké rukopisy a jejich prezentace. J. Sládková (ed.), Brno: Sdružení knihoven ČR, 1999, s. 74–84.
 Dvořák, Emil: *Vývoj přechodníkových konstrukcí ve starší češtině*. Praha: Univerzita Karlova, 1970.
 Flajšhans, Václav: Z výletu do Moravy. *Osvěta* 26, 1896, s. 887–899.
 Gebauer, Jan: *Historická mluvnice jazyka českého. 1: Hláskosloví*. Praha – Vídeň: F. Tempský, 1894.
 Gebauer, Jan: *Historická mluvnice jazyka českého. 3: Tvarosloví, 1: Skloňování*. Praha – Vídeň: F. Tempský, 1896.
 Gebauer, Jan: *Historická mluvnice jazyka českého. 3: Tvarosloví, 2: Časování*. Praha: Česká grafická Unie, 1909.
 Gebauer, Jan: *Historická mluvnice jazyka českého. Díl IV. Skladba*. F. Trávníček (ed.), Praha: Česká akademie věd a umění, 1929.
 Greń, Zbigniew: Morawizmy w zabytkach staroczeskich. In: *Z polskich studiów slawistycznych*, 7. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988, s. 129–137.

diecézi zaveden ještě dříve než v pražské. Zvláštní je také skutečnost, že KázDzikSct začíná letnicemi, tedy v polovině liturgického roku, a že obsahuje několik kázání svátečních, která nejsou vázána na pevné datum. V KázDzikTemp je na prázdných listech jedné ze složek zapsáno písařem C několik kázání na den sv. Ladislava a Kosmy a Damiána, což by mohlo poukazovat na vztah k provenienci uherské.

Kromě výběru a řazení kázání nás zajímala také samotná *motta*, tj. jejich původ a v případě biblických citátů původ jejich překladu, totiž zda pocházejí z existujících českých překladů bible či evangeliářů a žaltářů. Porovnáním s nejstarším dochovaným rejstříkem perikop a s nejstarším lekcionářem jsme zjistili, že ve většině případů pocházejí *motta* z evangelních a epistolních perikop, a co se týče překladu, porovnáním s vybranými zástupci staročeských biblických redakcí jsme zjistili, že se jedná o překlady svébytné, ale konzistentní.

Rozbor četných překladových glos zaznamenaných písařem C – soudě na základě shodných specifických jazykových jevů – v KázDzikTemp ukázal tendenci překládat určité výrazy stejně, zejména v oblasti termínů. U neterminologických pojmů se naopak projevila spíše snaha o variantnost překladu. Jednou z možných indicií původu písaře C jsou četné shody překladových glos s *Evangeliářem olomouckým* na všech jazykových rovinách, některé z nich dokonce jedinečné.

Třetí kapitola

Poslední, hlavní kapitola je věnována jazykovému rozboru české části rukopisu. Tato část není vyčerpávajícím popisem jednotlivých jazykových rovin, nýbrž zaměřuje se na nestandardní jevy, které bývají tradičně hodnoceny jako východně nářeční, resp. jako moravismy či slovakismy. Je ovšem otázka, jak vůbec o dialektismech ve staré češtině přemýšlet a kudy vést hranici mezi nestandardními jevy, když víme velice málo o kořenech vydělování a o stabilizaci dialektů. V případě atribuce

KázDzikSct na základě jazykových jevů navíc nutně narážíme na to, že se jedná o práci dvou písařů, kteří opisovali předlohu odlišnou od jejich úzu. Opis každého z nich je tedy do značné míry „kontaminován“ jeho zvyklostmi a jazyk předlohy a jazyk opisu již nejde spolehlivě odlišit. S vědomím těchto překážek jsme se pokusili dané jevy interpretovat a následně transkribovat, vedení snahou zohlednit v přepise maximum relevantních zvláštností na všech jazykových rovinách včetně hláskoslovné. Byli jsme proto leckdy nuceni vědomě porušit některá obvyklá pravidla transkripce, např. zavedením nestandardního znaku pro asibilované *ć* a dále ponecháním některých jevů (asimilace, disimilace a záměny vokálů), kterým přisuzujeme nářeční původ, třebaže by bylo možné vysvětlit je jako pouze nezvládnutý pravopis a odstranit je. Naše transkripce si neklade nároky na konečnost řešení, naopak je především příspěvkem do žádoucí diskuse nad přepisem nestandardních jevů, jejichž inventář každý nově nalezený a popsaný pramen obohacuje, a mění tak naši představu o dobovém jazyce.

Nestandardní jevy hodnotíme z hlediska časového a z hlediska rozsahu území, na kterém se pravděpodobně vyskytovaly (opíráme se též částečně o dnešní stav nářečí, resp. o popsaný stav mluvených dialektů), a rozlišujeme tak některé vývojové tendence. V zápise se objevují jak archaismy, tj. neproběhlé změny očekávané vzhledem k době vzniku textu, které svědčí o zpomaleném průniku některých změn na okrajová území (např. nepřehlasované *ulú: cúdichu, Judáš*), tak naopak rané doklady na nastupující změny, které započaly na určitém území a které postupně zasáhly všechny nářeční oblasti (např. monoftongizace *uo > ú: rúže; ie > í: víru*). Některé změny, ač byly provedeny poměrně důsledně a na téměř celém území, se ve všech pozicích a na celém území neudržely a leckde se později vracely k původnímu stavu, tento ústup byl způsoben analogickým, tedy ne fonologickým vlivem (srov. např. v našem rukopise ještě masivní provedení přehlásky *'u > i: Jidita, kralijí*). V neposlední

Výběr ze seznamu použité literatury

Edice

- Die ältesten tschechischen Evangeliare: Edition, Text- und Sprachanalyse der ersten Redaktion.* München: Otto Sagner, 1977.
- Die älteste tschechische Psalterübersetzung: Kritische Edition des glossierten Museumspsalters (aus den Jahren 1300–1310), des Museumspalterfragments (1310–1330), der Brünnner Psalterfragmente (1320–1340).* Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1986.
- Hus, Jan: *Česká nedělní postila. Vyloženie svatých čtení nedělních.* J. Daňhelka (ed.), Praha: Academia, 1992.
- Peregrinus: *Sermones de tempore et de sanctis.* R. Tatarzynski (ed.), Varšava: Institutum Thomisticum PP. Dominicanorum Varsaviensium, 1997.
- Staročeská bible drážďanská a olomoucká: Kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století. Díl I, Evangelia.* V. Kyas (ed.), Praha: Academia, 1981.
- Staročeská bible drážďanská a olomoucká: Kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století. Díl II, Epištoly; Skutky apoštolů; Apokalypsa.* V. Kyas (ed.), Praha: Academia, 1985.
- Staročeská bible drážďanská a olomoucká: Kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století. Díl III, Genesis – Esdráš.* V. Kyas (ed.), Praha: Academia, 1988.
- Staročeská bible drážďanská a olomoucká: Kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století. Díl IV, Tobíáš – Sirachovec.* V. Kyas – V. Kysová – J. Pečírková (eds.), Paderborn: Schöningh, 1996.
- Staročeská Bible drážďanská a olomoucká s částmi Proroků rožmberských a Bible litoměřicko-třeboňské: kritické vydání nejstaršího českého překladu Bible ze 14. století.* J. Pečírková et al. (eds.), Praha: Academia, 2009.
- Žilinská právní kniha.* R. Kuchár (ed.), Bratislava: Veda, 2009.

Internetové zdroje, slovníky, lístkové databáze

- Biblia Sacra iuxta Vulgatam Clementinam* [online]. Dostupné z [www: <http://vulsearch.sourceforge.net/html/>](http://vulsearch.sourceforge.net/html/). Citováno dne 26. 9. 2016.
- Digitální knihovna historických fondů Vědecké knihovny v Olomouci* [online]. Dostupné z [www: <http://dig.vkol.cz/>](http://dig.vkol.cz/). Citováno dne 26. 9. 2016.
- Elektronický slovník staré češtiny. Vokabulář webový* [online]. Dostupné z [www: <http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>](http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx). Citováno dne 26. 9. 2016.
- Gebauer, Jan: *Slovník staročeský.* I: A–J, II: K–N. Praha: Academia, 1970.
- Lístková kartotéka ke Staročeskému slovníku.* Uložena v oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
- Manuscriptorium. Virtuální badatelské prostředí pro oblast kulturních fondů.* [online]. Dostupné z [www: <http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php>](http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php). Citováno dne 26. 9. 2016.
- Slovník středověké latiny v českých zemích.* Praha: Academia, KLP 1977–.

řadě jde též o doklady na neprovedené změny, které jinak zasáhly většinu území kromě okrajových oblastí, soudě alespoň podle stavu dnešních nářečí (např. nedokončení změny $g > h$: *bogobojný*).

Stranou systémových změn stojí jevy, které se projevují pouze v některých nářečních oblastech, např. protetické h (*hoslici* 'oslici'). Třebaže provedení, či naopak neprovedení hláskových změn diskutovaných výše u jednotlivých hlásek je do značné míry odrazem odlišného úzu obou písarů, může napovědět o přibližné dataci vzniku předlohy. Téměř důsledné provedení přehlásky $'u > i$ by poukazovalo na konec 14. století nebo na počátek 15. století, tato datace je podpořena hojným provedením diftongizace $ó > uo$ i v krátkých slabikách. Kromě provedených změn o této pravděpodobné dataci svědčí dále např. to, že dosud nebyla příliš provedena monoftongizace $ie > í$ či $uo > ů$ ani diftongizace $ú > ou$ či $ý > ej$, změna $šč > š'$ je důsledně provedena pouze u jednoho z písarů.

Je však třeba mít na paměti, že většinu daných jazykových jevů a změn nelze přesně ani datovat, ani lokalizovat, a proto je výsledky jazykové analýzy nutno brát při posuzování atribuce s rezervou. Zápis staročeských dzikovských kázání totiž odráží zřejmě několik časových i provenienčních vrstev a navíc zachycuje rozkolísanost způsobenou živým dobovým jazykovým vývojem, zejména v nářečích. Dále je nutné zohlednit to, že písemná podoba vývoj jazyka koriguje, na rozdíl od mluvených textů, v nichž bývá tento konzervující vliv minimalizován. Změny totiž pravděpodobně pronikaly do písemných projevů pomaleji, s odstupem až několika desítek let. S vědomím těchto úskalí jsme se zaměřili jednak na jevy společné pro celý zápis, jednak na jevy diferencní, tj. charakteristické pro každého z písarů.

Co se týče zápisu písáře L, nenarážíme na několika málo foliích na žádné signifikantní jazykové jevy, rozdíly se projevují pouze na rovině

pravopisné, nejmarkantnějším rysem je velké množství nenáležité jotace odrážející písarovu nejistotu a nemožnost opřít se o dobový mluvený jazyk. Naproti tomu zápis písáře C je prosycen jevy, které mohou odkazovat na jeho východní nářeční původ. Na hláskoslovné rovině jde například o výhradní podobu propria *Zigmund*, která je odrazem znělé výslovnosti párové souhlásky před souhláskou jedinečnou a která je charakteristická pro část dnešních středomoravských a východomoravských nářečí. Na nářeční oblast dnešního česko-polského smíšeného pruhu dále poukazuje kombinace některých, byť sporadicky zachycených jevů: zápis *ch* namísto náležitého *h* v iniciální pozici (*chluchých*) i mezi vokály (*knicha*), *g* na místě náležitého *h* (*bogoboyny* „bohobojný“, *ynged* „inhd“, *rozgnyewaw* „rozhněvati“, *Gegoz* „jeho“), protetické *h* (*hoslyczy* „oslici“) a *h* na místě náležitého *ch* (*hlebu* „chléb“). Na východní nářeční oblast ukazuje také výrazné matení užití grafému *t* a spřežky *cz* pro záznam hlásek *c*, *č* a *t'* (u písáře L jsme našli pouze jediný doklad: *fyelzyty* „slzic“, podobu *nechczye* = *nechcie* pro tvar 3. os. pl. ind. prez. slovesa *chytiti* lze vysvětlit jako kontaminaci s hláskovou podobou dalších tvarů). Abychom na tyto jevy upozornili již na úrovni samotného přepisu a zabránili případné nežádoucí homonymii, rozhodli jsme se v transkripci zachytit tyto zápisy pomocí grafému *ć* jak pro asibilaci *t' > ć*, tak pro změnu k ní zvratnou *c'č > t'*. Východní nářeční původ je podpořen jen ojedinělým provedením změny *šč > št'*, která započala v českých nářečích v užším slova smyslu a do nářečí moravských téměř nepronikla (oproti tomu u písáře L nacházíme již důsledné provedení této změny).

Na rovině tvaroslovné bývá jako charakteristický východní nářeční rys hodnocena koncovka *-ej* na místě původního *-é* ve tvarech adjektiv a zájmen rodu mužského a středního (např. nom./ak. sg. n.: *osvěť se jmě tvej*). Koncovku *-mě*, objevující se dle běžných koncovek *-me* a *-my* v 1. os. pl. ind. prez. a v 1. os. pl. imper. (např. *slůžímě*, *prosmě*), hodnotíme jako polonismus, resp. jev objevující se pouze v okrajovém

úseku českých nářečí. Dalším znakem typickým pro prameny východní proveniencie je nezkrácený tvar *nt*-ového participia pro ženský rod jednotného čísla (např. *vidúci*; v *KázDzikSct* nacházíme 85 dokladů oproti 16 zkráceným). Směrem k vyšším jazykovým rovinám nářečních jevů ubývá, což je jedním z argumentů pro tvrzení, že jde o opis nářečně „standardní“ předlohy. Ze zvláštností na rovině lexikální lze zmínit nářeční podobu adjektiva *malitký* či hapax legomenon *žizlivosé* „žiezlivost“. Cenné jsou také některé lexikální shody s významným východněnářečním pramenem, kterým je *Evangeliář olomoucký* (např. *ratoraslé*, *pokňura*).

Závěr

S ohledem na získané poznatky je možné na základě kombinace vnitřních a vnějších znaků vylýnuvších z rozboru různých stránek pramene vyslovit závěr, byť poměrně opatrný, že sbírka byla opsána na přelomu 10. a 20. let 15. století podle nedochované, ovšem pravděpodobně ne o moc starší předlohy a sloužila zřejmě pro liturgické potřeby v prostředí, kde se sice čeština v této funkci používala, které však bylo od tehdejšího jazykového centra vzdáleno (pravděpodobně krakovská diecéze), o čemž svědčí jak indicie obsahové (výběr svátků, jejich posloupnost ad.), tak jazykové (řídce zachycené slovakismy ukazující na vliv uherského prostředí).